

*Л.Д. РИЖМАНЬ, аспірантка,
Вінницький національний аграрний університет*

Критерії формування та визначення рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств

& Питання, які розглядаються:

- Розглянуто теоретико-методологічні та практичні аспекти критеріїв формування та визначення рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.
- Здійснено моніторинг існуючих проблем у контексті реалій сучасної економічної науки та дисбалансів економічного простору, а також окреслено дискусійні питання та власна позиція щодо критеріїв формування та визначення рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: критерії, рівень, конкурентоспроможність, сільськогосподарські підприємства, моніторинг.

& Вопросы, которые рассматриваются:

- Рассмотрены теоретико-методологические и практические аспекты критериев формирования и определения уровня конкурентоспособности сельскохозяйственных предприятий.
- Проведен мониторинг существующих проблем в контексте реалий современной экономической науки и дисбалансов экономического пространства, а также обозначены дискуссионные вопросы и собственная позиция относительно критериев формирования и определения уровня конкурентоспособности сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: критерии, уровень, конкурентоспособность, сельскохозяйственные предприятия, мониторинг.

& Issues that are examined:

- Theoretical, methodological and practical aspects of criteria of formation and definition of level of competitiveness of the agricultural enterprises are considered.
- Monitoring of existing problems in a context of realities of a modern economic science and a disbalance of economic space is carried out, and also debatable questions and own position concerning criteria of formation and definition of level of competitiveness of the agricultural enterprises are designated.

Keywords: criteria, level, competitiveness, the agricultural enterprises, monitoring.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки, активізації глобалізаційних процесів, посилення міжнародної конкуренції, що виступають головними ендогенними та екзогенними детермінантами розвитку економічного простору України, особливої актуальності набувають питання, пов'язані з розвитком і підтримкою конкуренції, критеріями формування та визначення рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

Ці питання є багатограними й знаходяться в різних наукових площинах, охоплюючи аспекти: теоретико-методичні - пов'язані з визначенням сутності та природи конкурентоспроможності; економічні - включають критерії формування та оцінку рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств; організаційно-економічні - створюють підґрунтя для модернізації відповідного механізму підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у дослідження питань конкуренції зробили: А. Сміт, А. Маршал, А. Курно,

Дж. Робінсон, Е. Чемберлін, Й. Шумпетер, Ф. Хайек, М. Портер та інші, які заклали фундамент теорії конкуренції і окреслили її теоретичні основи.

Теоретико-методологічні засади конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств знайшли відображення в працях вчених-економістів: В. Амбросова, В. Андрійчука, О. Гудзь, Г. Калетника, П. Канінського, С. Кваші, М. Маліка, В. Меселя-Веселяка, Н. Правдюк, П. Саблука, П. Стецюка, В. Ткаченко та ін. [1–12]. Водночас, питання систематизації існуючих наукових підходів щодо дослідження критеріїв формування та визначення рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, а також питання пошуку напрямів та пропозицій з розробки та наукового обґрунтування напрямів підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств залишаються мало вивченими.

На вирішення науково-практичних завдань щодо критеріїв формування та визначення рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств

Економіка та управління

і спрямоване дане дослідження, що визначило його мету.

Виклад основного матеріалу. В наукових публікаціях знаходимо три основні підходи щодо сутності конкуренції: поведінковий, який розглядає конкуренцію як зіткнення, боротьбу, змагання суб'єктів господарювання; структурний, що передбачає аналіз структури ринку і конкурентного середовища; функціональний, котрий акцентує увагу на ролі конкуренції в економічному просторі. За дотриманням і реалізацією прав власності виділяють оптимально-добрсовісну та оптимально-недобрсовісну конкуренцію [1]. Головною відмінністю тут виступає використання загально визнаних на ринку норм і правил поведінки в порівнянні з незаконними методами та засобами. Залежно від ступеня доступності одного із конкурентів до інформації конкуренція підрозділяється на симетричну й асиметричну. Для першого виду конкуренції характерними є доступність інформації для всіх учасників ринку, а також існування балансу сил між конкурентами за відсутності домінування з боку якого-небудь учасника процесу. Асиметрична конкуренція має протилежні риси, які виражаються в обмеженому доступі до інформації та домінуванні одного з учасників ринку [2].

Основою конкуренції вважається конкурентоспроможність економічних суб'єктів [5]. Конкурентоспроможність підприємства є узагальнюючим показником конкурентних переваг підприємства, його потенціальних можливостей та сукупність властивостей, що дозволяють оперативно реагувати та пристосовуватися до змін зовнішнього середовища.

Під конкурентоспроможністю взагалі розуміється здатність (можливість) отримання переваг над аналогічними за асортиментом виготовлення продукції і послуг товаровиробниками на ринку за рахунок специфічних особливостей відтворення та управління [7].

Конкурентоспроможність слід розглядати через зіставлення варіантів економічної ефективності між окремими товаровиробниками певного виду продукції та згідно з технологічним ланцюгом порівняно з іншими сільськогосподарськими культурами для визначення пріоритетності залежно від показників кон'юнктури ринку.

Конкурентоспроможність сільськогосподарського підприємства характеризує здатність підприємства витримувати силу конкуренції у конкурентній боротьбі з іншими суб'єктами господарювання [3]. Сумарний і конкретний зміст конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств проявляється у виконанні ними специфічних функцій. За своєю сутністю ці функції можуть мати стратегічний, ринковий, ресурсотворюючий, соціальний, інноваційний та сегментний характер.

Загальний методичний підхід щодо критеріїв формування та визначення рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств має передбачати поетапно: вибір і розрахунки основних економічних показників (параметрів) і аналіз конкурентних сил, що діють в галузі; виявлення чинників рушійних сил, що викликають зміни в структурі галузі; визначення підприємств галузі, що

мають найслабші та найсильніші конкурентні позиції; прогнозування ймовірних кроків стратегічних конкурентів; обґрунтування ключових факторів успіху підприємства; прийняття стратегічного рішення по привабливості того чи іншого підприємства галузі. Критерії формування та визначення рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств мають ґрунтуватися на врахуванні як часткових показників конкурентних переваг (якість продукції, асортимент, культура обслуговування, доступність), так і результатів експертних оцінок [6]. В цьому плані доцільним є використання індексу Харфіндела-Хіршмана для визначення монопольного стану окремих критеріїв формування та визначення рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Зокрема, оцінку оптимального рівня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств доцільно здійснювати на практиці за допомогою часткових критеріїв ефективності: критерію оцінки сегментації ринку; оцінки процесу реалізації продукції; коефіцієнту співвідношення заборгова-ності; оцінки рівня прибутковості; критерію собівартості та рівня заробітної плати працівників. Цільова одиниця максимізації прибутку сільськогосподарського виробництва включає обмеження ряду факторів: по ціні реалізації; по розміру собівартості; по прибутку; по міжрегіональній реалізації; по балансу обсягів фактичного споживання та споживання по рекомендованій потребі; по балансу обсягів реалізації та виробництва; по невід'ємності певних змінних.

Рівень конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств у кожний конкретний момент часу визначається впливом низки факторів, різних за природою, характером і ступеню дії, що зумовлює необхідність їх детального дослідження. На основі аналізу й систематизації різних наукових підходів фактори конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств доцільно класифікувати за середовищем функціонування; впливом на них сільськогосподарських підприємств; ступенем залежності; часом дії; рівнем управлінських рішень; спрямованістю дії; за їх роллю у забезпеченні конкурентних переваг; рівнем взаємозумовленості; за своїм характером та ступенем впливу на конкурентоспроможність.

Існує широкий набір методів оцінки конкурентоспроможності підприємств [8], які доцільно сегментувати за наступними ознаками: за напрямком формування інформаційної бази, за способом відображення кінцевих результатів, за способом оцінки, за можливістю розроблення управлінських рішень. На макрорівні важливими чинниками конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств виступають рівень інституційно-правового забезпечення функціонування суб'єктів, дієвість механізму державного регулювання та стан кон'юнктури світового продовольчого та енергетичного ринків [4].

Дослідження зовнішніх факторів на макрорівні демонструють наступне:

– наявність тенденції до зростання фактичних надходжень податків, зборів (обов'язкових платежів)

до зведеного бюджету від сільськогосподарських підприємств (загальна річна сума за період з 2004 до 2011 року зросла на 289,53 %);

– у фінансово-кредитній політиці недосконалий механізм часткової компенсації відсоткової ставки за кредитами комерційних банків для сільськогосподарських підприємств призвів до суттєвого падіння обсягів кредитування у 2008 – 2011 рр.;

– державна підтримка сільського господарства нині здійснюється за 18 основними бюджетними програмами, але незважаючи на зростання параметрів фінансової підтримки сільськогосподарських підприємств протягом 2004 – 2011 рр. (загальна сума щорічної підтримки у 2008–2011 рр. зросла більш ніж у 4 рази зрівняно з 2004 р. і досягла 15,6 % від обсягу валового виробництва сільськогосподарської продукції), переважно, підприємства працюють на межі збитковості, а окремі їх підгалузі, передусім тваринництво, вважаються хронічно збитковими;

– державне цінове регулювання відбувається шляхом здійснення державних аграрних інтервенцій. Так державне фінансування діяльності Аграрного фонду протягом 2006 – 2011 рр. на рівні 18 – 20 млн. грн. дозволяло знімати з ринку близько 5 % від валового виробництва зерна, однак це не є достатнім рівнем для регулювання аграрного ринку.

За допомогою економіко-математичних методів було оцінено вплив означених факторів на загальний рівень конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств (рентабельність реалізації сільськогосподарської продукції). Результатами кореляційно-регресійного аналізу засвідчують, що вони лише створюють певні передумови для функціонування сільськогосподарських підприємств, і їх вплив є опосередкованим та незначним.

Стосовно ефективності сільськогосподарських підприємств, нині наявними є позитивні тенденції, що передусім досягаються за рахунок підвищення рівня рентабельності в рослинництві. Водночас, розраховані коефіцієнти в своїй сукупності дозволяють оцінити конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств, і свідчать про незадовільний стан їх діяльності, що в свою чергу дозволяє виявити резерви та напрями підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств через вдосконалення економічного механізму (шляхом ефективного поєднання економічних інструментів, методів та важелів ринкового й державного регулювання сільськогосподарських підприємств) та визначити роль інтеграційних напрямів розвитку щодо забезпечення високого рівня конкурентоздатності.

З метою вдосконалення практичного інструментарію застосування економічних методів сільськогосподарськими підприємствами задля підвищення їх конкурентоспроможності доцільно використовувати уніфікований дієвий методичний підхід до визначення перспектив та напрямів розвитку за набором показників, що формують їх конкурентоспроможність. В основу запропонованого підходу слід закласти принцип оптимізації, необхідною умовою використання якого є гнучкість й альтернативність економічних інструментів управ-

ління господарською діяльністю сільськогосподарських підприємств [12].

Сутність підходу полягає в знаходженні оптимальних рішень бізнес-планування в сільськогосподарських підприємствах для підвищення рівня їх конкурентоспроможності. Тому, в якості результативного критерію можна використовувати інтегральний показник конкурентоспроможності [9]. Множина значень прояву внутрішніх чинників сільськогосподарських підприємств та відповідних їм (максимальних значень за певний період або нормативних значень показника) буде виступати в якості критеріїв.

Проектування загального підходу щодо особливостей галузевої конкуренції на конкретні сільськогосподарські підприємства дозволяє виділити наявність специфічних технічних, економічних та організаційних особливостей для забезпечення конкурентних переваг, до яких можна віднести: залежність від невизначеності кліматичних умов, що впливає на забезпеченість сільськогосподарських підприємств; стан державного регулювання цін та сільськогосподарську продукцію; особливості конкуренції на аграрному ринку за наявності великої кількості як малих, так і надвеликих сільськогосподарських підприємств.

Досягнення стану формування конкурентного середовища в сільськогосподарських підприємствах може бути здійснено лише за умови дотримання діючих управлінських принципів, їх прояву у вигляді стійких закономірностей та наукових передумов і факторів, у відповідності з якими конкурентне середовище створюється, розвивається і удосконалюється. Системний аналіз дозволив визначити найбільш суттєві і повторювальні стосовно управління конкурентоспроможності принципи, до яких слід віднести: погодження інтересів, досконалої конкуренції, організації управління та їх прояву у вигляді стійких закономірностей: поєднання централізації та диференціації в управлінні, наявність ієрархії рівнів управління і регулювання, відповідність змісту управління його організаційним формам, поєднання змісту функцій управління і типу організаційної структури підприємства.

Принцип стратегічності та програмності зумовлює виробничо-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств як таку, що забезпечує їх розвиток, і водночас сприяє виконанню цілей аграрної політики держави. Принципи забезпечення потреб споживачів та прибутковості, як правило визначають мету будь-якого виробництва, однак в даному випадку вони конкретизуються особливостями галузі. Принцип забезпеченості ресурсами передбачає раціональний та оптимальний розподіл ресурсів, що необхідні організації сільськогосподарського виробництва. Принцип дотримання стандартів якості згідно технологічних норм є обов'язковим при здійсненні технологічних процесів. Принцип розширення та оновлення асортименту виробниками сільськогосподарської продукції є домінуючим при формуванні ними конкурентних переваг над конкурентами [10].

Наукова методологія формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств передбачає систематизацію критеріїв її визначення, це: наявність ресурсного забезпечення (людські, сировинні, фінансові ресурси), співвідношення попиту і пропозиції на сільськогосподарську продукцію, дотримання пріоритетів у виробничо-господарській діяльності, передбачення форс-мажорних обставин та факторів зміни ринкового середовища: суб'єктивних, регулюючих і постійних, які так чи інакше мають вплив на посилення чи послаблення конкурентних переваг. В загальному вигляді критерії оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств визначають фактори її формування, які в свою чергу поділяються на фактори макrorівня (економічні, організаційні та правові, матеріально-технічні (сировинні) та географічні, науково-технічні (інноваційні), технологічні, демографічні, соціальні та соціально-культурні); фактори мезорівня (конкурентоспроможність галузі і регіону, розвиток галузевої і регіональної інфраструктури, наявність природних ресурсів, бар'єри розвитку соціально-економічного характеру, рівень "бар'єрів виходу" з галузі, рівень "бар'єрів входу" в галузь); фактори мікрорівня, серед яких необхідно відзначити такі, як поява нових конкурентів та поведінка існуючих, поведінка постачальників, поведінка покупців, наявність товарів заміників, регіональне управління, інформаційне та кадрове забезпечення [11].

Висновки. Економічний механізм ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств являє собою систему організаційних, економічних та правових важелів і методів, які в сукупності забезпечують високий рівень рентабельності та ефективності. Враховуючи ієрархічні рівні управління такий механізм включає в себе обов'язкові елементи: державне та регіональне управління, прогнозування та планування розвитку, стимулювання, податкову та кредитну політику, ціноутворення на продукцію, міжгалузеві відносини. Усі ці елементи є взаємопов'язаними, формують цілісну систему впливу і в кінцевому результаті впливають на конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств.

Здійснення комплексної оцінки конкурентоспроможності слід розглядати як сукупність чотирьох взаємопов'язаних етапів: аналіз кон'юнктури ринку; формування системи критеріїв конкурентоспроможності; визначення рівня конкурентоспроможності та розробка пропозицій щодо її підвищення. Оцінка конкурентоспроможності – це динамічний процес, який має циклічний характер і реалізується з урахуванням принципів, базовими серед яких є: комплексність, системність, оптимальність, відносність, динамізм, інформаційна достовірність та адекватність факторам зовнішнього середовища тощо.

Систематизація методичних підходів до оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств вказує на доцільність визначення їх конкурентоспроможності через систему показників

економічної та технологічної ефективності, а саме собівартість, рівень витрат на виробництво, рівень рентабельності, рівень урожайності, якість продукції тощо. Зниження собівартості та підвищення якості сільськогосподарської продукції вважаємо пріоритетними напрямками забезпечення конкурентоспроможності, які гарантують довготривалі переваги сільськогосподарським підприємствам в конкурентній боротьбі і є основним критерієм для споживача.

4 Список використаних джерел

1. Арестенко В.В. Методи і моделі оцінювання конкурентоспроможності підприємств АПК / В.В. Арестенко // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 10(88). – С. 10-15.
2. Гохберг О.Ю. Конкурентоспроможність бізнесу: теоретико-методологічні основи аналізу / О.Ю. Гохберг // Вісник Львівської державної фінансової академії. – 2010. – № 18. – С. 50-57.
3. Гудзь Е.Е. Повышение конкурентоспособности АПК Украины с помощью интеграционных процессов: финансовый механизм // Материалы II Международной научно-практической конференции "Экономический рост республики Беларусь: глобализация, инновационность, устойчивость". – Минск: БГЭУ. – 2009. – т. 2. – 367 с. – С. 11–12.
4. Гудзь О.Є. Сучасний вимір конкурентоспроможності аграрної сфери: виклики та перспективи / О.Є. Гудзь, О.С. Степасюк // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України /Серія "Економіка, аграрний менеджмент та бізнес" / Редкол.: Д.О. Мельничук (відп. ред.) та ін. - К.: ВЦ НУБіПУ, 2010. – вип. 154 Частина 2 – 342 с. - С. 81 – 87.
5. Гуророва І.В. Використання рейтингових оцінок для аналізу конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств / І.В. Гуророва // Вісник СНАУ. Серія "Економіка та менеджмент". – 2010. – № 6/1(41). – С. 80-85.
6. Жданко Є.С. Забезпечення конкурентоспроможності й розвитку підприємств в кризових умовах: проблеми та рішення: сб. науч. трудов ["Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечение иностранных инвестиций: региональный аспект"] / Є.С. Жданко. - Донецк: ДонНУ, 2008. – 1156 с.
7. Кваша С.М. Конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції на світовому аграрному ринку // С.М. Кваша, Н.Є. Голомша // Економіка АПК. - 2006. - № 5. - С. 99-104
8. Кулешова Г.М. Конкуренція і конкурентоспроможність в агропромисловому виробництві / Г.М. Кулешова // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С. 126-132.
9. Управління конкурентоспроможністю підприємства: Навчальний посібник / [С.М. Клименко та ін.]. – К.: КНЕУ, 2008. – 520 с.
10. Тарнавська Н.П. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теорія, методологія, практика / Н.П. Тарнавська. – Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 570 с.
11. Ткачук Г.Ю. Обґрунтування впливу факторів продуктивності сільськогосподарського виробництва на конкурентоспроможність малих підприємств агробізнесу житомирщини / Г.Ю. Ткачук // наукові праці НУХТ. – 2009. – с. 131-134.
12. Управління конкурентоспроможністю підприємства: Навчальний посібник / [С.М. Клименко, О.С. Дуброва, Д.О. Барабась, Т.В. Омеляненко, А.В. Вакулєнко]. – К.: КНЕУ, 2006. – 527 с.